Henry E. Hale, *Patronal Politics. Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York 2015, ss. 538

Rafał Czachor*

Przemiany polityczne w państwach obszaru byłego Związku Radzieckiego wciąż stanowią inspirujące pole badawcze. Rozpowszechnione paradygmaty odwołujące się do instytucjonalnych i proceduralnych uwarunkowań transformacji spotykają się z krytyką związaną z faktem, że nie dają one wyczerpujących odpowiedzi na pytania o charakter przekształceń i kierunek oraz ewentualną cykliczność. Stosunkowo niewielkie grono badaczy stara się interpretować te zjawiska w kontekście neopatrymonialnym, a więc w ujęciu wypracowanym w latach 60. i 70. XX wieku w celu analizy systemów politycznych postkolonialnych państw Afryki (Laurelle, 2012; Ilkhamov, 2012). Zastosowanie tego podejścia wobec obszaru postradzieckiego wydaje się ciekawe i aktualne, bowiem umożliwia odejście od postrzegania transformacji jako kontinuum od reżimu niedemokratycznego ku

demokratycznemu oraz wyjaśnia źródła trwałości dysfunkcyjnych reżimów politycznych, prześlgniętych korupcją i nepotyzmem. Paradygmat neopatrymonialny, odwołując się do typologii legitymacji władzy Maxa Weбера, zwraca uwagę nie tylko na formalne, ale i nieformalne aspekty władzy. Rządy postrzegane są jako sieci klientelistyczne (*patron-client relations*), udział w których gwarantuje określone przywileje, głównie materialne, w zamian za poparcie polityczne udzielane patronowi. W reżimach neopatrymonialnych, a do tych zalicza się współczesne państwa postradzieckie, zlewa się sfera publiczna i prywatna władcy, dochodzi do „prywatyzacji”, zawłaszczania państwa (*state capture*) oraz demontażu mechanizmów pozwalających na alternację władzy. Reżimy takie cechują się bezalternatywnymi rządami prezydentów, którzy całkowicie dominują nad systemami politycznymi i społeczeństwami.

Najnowszą, a zarazem najobszerniejszą publikację przedstawiającą problem

* Dolnośląska Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Techniki w Polkowicach, Wydział Nauk Społecznych.

funkcjonowania postradzieckich systemów politycznych w ujęciu neopatrymonialnym stanowi książka doświadczonego badacza państw byłego ZSRR Henry'ego E. Hale'a *Polityka patronalna. Dynamika reżimów eurazjatyckich w perspektywie porównawczej*. Recenzowana publikacja jest podsumowaniem i rozwinięciem dotychczasowych badań Hale'a, w których wykazywał on klientelistyczną naturę reżimów postradzieckich, odrzucał postrzeganie ich transformacji w kategoriach demokratyzacji i modernizacji. Badacz ten, choć bardzo bliski paradygmatowi neopatrymonialnemu, do analizy przestrzeni byłego ZSRR wprowadza pojęcie polityki patronalnej (*patronal politics*). Odnosi je do społeczeństw, w których jednostki osiągają swoje cele polityczne i gospodarcze poprzez spersonalizowaną wymianę konkretnych nagród i kar w łańcuchu znajomości, a nie na bazie abstrakcyjnych i bezosobowych zasad. „W patronalnej polityce indywidualnych nagród i kar – pisze Hale – władza należy do tych, kto ich udziela, pozycjonując się jako patron wobec szerokiej bazy zależnych klientów. „Pasy transmisyjne” władzy w państwach postradzieckich służą ściśle zhierarchizowanej sieci, poprzez którą są dystrybuowane zasoby i stosowany przymus. Mogą one istnieć poza formalnymi instytucjami, jak parlament czy urząd prezydenta i nieobowiązkowo pokrywają się z organizacjami branżowymi, grupami interesu, środowiskami biznesowymi czy partiami politycznymi” (s. 9–10).

Struktura recenzowanej pracy ma charakter problemowy. Na obszerną całość składa się 12 rozdziałów, które można pogrupować w kilka bloków tematycznych. Celem pracy jest wskazanie ukrytych mechanizmów, które utrzymują postradzieckie systemy polityczne w równowadze oraz prowadzą do ich transformacji, a więc zaprezentowanie „patronalistycznego wymiaru polityki”, jak stwierdza sam Hale.

Amerykański badacz rozpoczyna od konstatacji, że rozwój życia politycznego w dużym stopniu zależy od oczekiwań społecznych, roli, jaka jest nadawana i przypisywana określonym instytucjom i osobom. Oczekiwania w wymiarze ogólnym i jednostkowym sprawiają, że życie społeczne (w tym polityczne) staje się samospełniającą się przepowiednią. Fakt ten jest źródłem powszechności funkcjonowania sieci klientelistycznych, w których poszczególne ogniwa (osoby, grupy społeczne) pełnią milcząco nadane im role. Jak zauważa autor, ich istnienia można doszukiwać się w różnych częściach świata. Bliżej omawia on ten problem na przykładzie obszaru postradzieckiego, nazywanego Eurazją. Wskazuje on na ciągłość w tym zakresie, datującą się od czasów najdawniejszych. Stwierdza, że choć ideały komunistyczne miały charakter antypatronalny, egalitarny, w istocie przekształciły i wzmocniły dotychczasowy model stosunków politycznych.

W drugim bloku tematycznym badacz omawia okoliczności kształtowania się współczesnych reżimów politycznych państw postradzieckich. Wychodzi on od

poczynionego wcześniej stwierdzenia, że ich życie polityczne zdeterminowane jest przez istnienie wielkich sieci klientelistycznych, które dążą do kontroli urzędu prezydenta, a tym samym kontroli nad procesami alokacji zasobów. Sieci te powstawały w wyniku transformacji radzieckiej nomenklatury. Mimo określonych różnic w rozwoju politycznym państw postradzieckich, Hale konkluduje, że zmierzały one ku ukształtowaniu się systemu z jedną dominującą piramidą władzy (siecią klientelistyczną). Stwierdza on, że ważną rolę w tym procesie odegrały okoliczności rozpadu ZSRR, obecność i siła opozycji, nastroje społeczne oraz osobowości politycznych liderów. Bardziej zdeterminowane i charyzmatyczne postaci potrafiły dokonać autorytarnej konsolidacji państwa wokół siebie (np. Islam Karimow), podczas gdy słabsi szybko tracili oparcie we własnej sieci klientelistycznej i byli zamieniani przez bardziej skutecznych działaczy (np. Łeonid Krawczuk). Rdzeń wspomnianych struktur klientelistycznych stanowią oligarchowie oraz wysocy rangą biurokraci. Możliwość czerpania korzyści z posiadanej pozycji i utrzymywanie *status quo* przez prezydenta sprawia, że grupy te utrzymują z nim niepisany konsensus.

Kwestia utrzymania konsensusu i jego zerwania jest przedmiotem dociekań w kolejnym bloku tematycznym pracy. Badacz przeanalizował wszystkie państwa oraz parapaństwa obszaru byłego ZSRR pod kątem narzędzi utrzymania władzy

i kryzysów jej legitymacji (w tym „kolorowych rewolucji”). Zauważa on, że w prawie wszystkich przypadkach dochodziło do sytuacji, w której rządzący tracił możliwość wpływania na dominującą sieć klientelistyczną. Z reguły było to związane z odchodzeniem prezydenta z urzędu i próbą „transferu” władzy w ręce wytypowanego następcy. W przypadku „kolorowych rewolucji” okazywało się, że władza jest tak spersonalizowana, że nie może być „przekazana” innej osobie. Syndrom *lame duck*, sytuacji, w której odchodząca głowa państwa nie jest w stanie w pełni kontrolować głównych aktorów politycznych oraz ich karać za ewentualną niesubordynację, prowadził do poważnych kryzysów konstytucyjnych (miały miejsce m.in. w Gruzji, Armenii i Naddniestrzu). Badacz przeanalizował także przypadki, gdzie syndrom ten nie zaistniał (m.in. Białoruś, Kazachstan, Uzbekistan) oraz gdzie został on pokonany (Rosja, Azerbejdżan, Górski Karabach). Spostrzega on, że rozwój sytuacji zależy w każdym przypadku od relacji wewnątrz elit politycznych: tam, gdzie cena wystąpienia przeciwko głowie państwa jest wyższa niż potencjalne zyski, do głębokich kryzysów i zamachów stanu nie dochodzi; tam, gdzie prezydent nie kontroluje głównych aktorów politycznych oraz brak jest jednej dominującej sieci klientelistycznej, dochodzi do rotacji na urzędzie prezydenta. Analizując rozwój życia politycznego po „kolorowych rewo-

lucjach”, Hale stwierdza, że nie można ich rozpatrywać w charakterze zmiany systemowej – przynosiły one zmianę obozu rządzącego, konstelację głównych aktorów politycznych, jednakże nie przynosiły zerwania z patronalnym stylem rządów. Skupiając się na przypadkach Ukrainy i Kirgistanu, badacz argumentuje, że rewolucje w tych państwach skutkowały wręcz pogłębieniem zjawisk o autorytarnej naturze i oddaleniem od wzorców państwa demokratycznego.

Kolejny blok tematyczny stanowi studium przypadku Mołdawii. Wyróżnia się ona parlamentarną formą rządów, a więc także szczególną formą piramidy sieci klientelistycznej, której „wierzchołek” stanowi nie tyle urząd prezydenta, co jest on rozczłonkowany pomiędzy niego, parlament i rząd. Omawiając rozwój systemu politycznego Mołdawii, badacz zaznacza, iż istniały przesłanki, by ukształtował się tam reżim prezydencki. Rezygnacja z takiej formy ustrojowej (od 2000 roku prezydent wybierany pośrednio) sprawia, że polityka ma bardziej konsensualny charakter. Jednocześnie Hale polemizuje z tezą, że reżim parlamentarny gwarantuje bardziej demokratyczny ustrój. Zauważa on, że nieformalny wymiar polityki, stosunki neopatrymonialne, mogą utrzymywać się również w takim systemie. Ogólnie jednak z analizy przypadku Mołdawii nasuwa się wniosek, że ustrój parlamentarny wpływa na ograniczenie dominacji jednej sieci klientelistycznej w ży-

ciu publicznym oraz sprzyja wykształceniu się szerszego kręgu podmiotów uczestniczących w procesach alokacji zasobów.

Ostatni blok tematyczny stanowi podsumowanie przedstawionych na łamach książki wywodów. W rywalizacji sieci klientelistycznych oraz sile/słabości głowy państwa badacz upatruje źródeł dynamiki wewnętrznej systemowej. Stwierdza również, że takie czynniki jak jedność opozycji, siła społeczeństwa obywatelskiego, wpływ środowiska międzynarodowego czy efekt dyfuzji wzorców demokratycznych mają dla trwałości reżimu mniejsze znaczenie, niż to się powszechnie wydaje. Odnosząc się do reżimów politycznych w innych częściach świata, badacz zaznacza, że opisywane zjawiska można odnaleźć również w Afryce, Azji Południowo-Wschodniej czy Ameryce Łacińskiej. Przykłady z tych części świata nie dają jednak jednoznacznych wniosków odnośnie przyszłości obszaru postradzieckiego i możliwości ich demokratyzacji, ku czemu ważnym krokiem byłoby zasadnicze zerwanie z praktykami neopatrymonialnymi

Obszerna praca Henry’ego Hale’a zasługuje na uwagę czytelników nie tylko ze względu na oryginalne, mało znane zwłaszcza wśród polskich badaczy, podejście do badań nad problematyką przemian w państwach postradzieckich, ale również prezentację bardzo bogatego materiału faktograficznego, który potwierdza stawiane przez H.E. Hale’a hipotezy.

BIBLIOGRAFIA:

- Ilkhamov, A. (2010). Neopatrimonialism, factionalism and patronage in post-Soviet Uzbekistan. W: D.C. Bach, M. Gazibo (red.), *Neopatrimonialism in Africa and Beyond* (s. 186–195). London: Routledge.
- Laurelle, M. (2012). Discussing Neopatrimonialism and Patronal Presidentialism in the Central Asian Context. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, vol. 20, no. 4, s. 301–324.